

ПОГРІБНИЙ І. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
факультету права та масових комунікацій
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.211

**ДО ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КАЗУСУ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Стаття розкриває основні теоретичні засади кримінально-правового регулювання казусу, що дає змогу відмежовувати його від інших суспільно небезпечних діянь під час слідчої та судової практики.

Ключові слова: казус, казусна діяльність, казусні відносини, суб'єкт казусу, модулятор казусу, механізм кримінально-правового казусу.

Статья раскрывает основные теоретические принципы уголовно-правового регулирования казуса и даёт возможность отграничить его от других общественно опасных деяний в процессе осуществления следственной и судебной практики.

Ключевые слова: казус, казусная деятельность, казусные отношения, субъект казуса, модулятор казуса, механизм криминально-правового казуса.

The article reveals the basic theoretical foundations of legal regulation casus, which makes possible delimit it from other of socially dangerous acts during the implementation of the investigative and judicial practice

Key words: incident, casus activities, casus relations, subject of casus, casus modulator, mechanism of criminal legal casus.

Вступ. Відомо, що кримінально-правова теорія казусу (суб'єктивного випадку) розкриває його свідому правомірну поведінку, що зумовлена суб'єктивною неможливістю особи усвідомлювати й передбачити суспільно-негативні тяжкі й особливо тяжкі наслідки в силу природних фактичних обставин. Окреслений випадок вимагає уваги з погляду необхідності юридичного захисту суб'єкта казусу у світлі міжнародно-правових актів, таких як Загальна декларація прав людини (1948 р.); Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (1950 р.); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.) тощо [1], і європейських стандартів. Отже, теорія, історія й сучасність кримінально-правового регулювання казусу має неоднозначність розуміння сутності досліджуваного випадку у правовій науці.

Постановка завдання. Пізнанню казусу в теорії кримінального права присвятили свої роботи такі провідні вчені-правники, як В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, Х.Д. Алікперов, В.К. Бабаєв, О.М. Бандурка, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.М. Бурдін, В.О. Глушков, В.К. Гришук, О.В. Гороховський, В.Т. Дзюба, О.С. Капінус, М.Й. Коржанський, О.П. Литвин, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, Л.А. Остапенко, О.І. Перепелица, А.А. Піонтковський, А.В. Савченко, А.Я. Светлов, В.В. Сташис, С.Д. Шапченко, Ю.Л. Шуляк, С.С. Яценко та ін. На підставі аналізу їхніх наукових джерел варто відмітити, що науковцями не приділено належної уваги теоретичним засадам кримінально-правового регулювання казусу, у тому числі відсутній систематизований погляд на сучасні особливості його кваліфікації суб'єктами професійного й казуального тлумачення, до яких зараховуємо слідчих і суддів.

У теорії кримінально-правового регулювання (у тому числі й казусу) існує система правил кваліфікації злочинів, склади яких (простий, кваліфікований, особливо та субкваліфікований) у конкретній частині статті Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) визначають моделювання суспільно небезпечних діянь винних осіб і їхню можливу кримінальну відповідальність у разі збігу юридичного та фактичного складів. Отже, немає юридичного складу в КК України, немає й фактичного злочину. Незважаючи на це, проблема казусу залишається не повною мірою вирішеною, зокрема щодо обґрунтованості елементів фактичного складу казусу, порівняно із дослідженим науковцями складом злочину, а також його законодавчим закріпленням. Останнє, як відомо, викликає дискусію вчених-правників [2–6] із приводу відмежування казусу від зазначеної в ч. 3 ст. 25 КК України безцільної та невмотивованої злочинної недбалості, яка тягне за собою кримінальну відповідальність.

Утім необхідність усвідомлення й теоретичного обґрунтування правової природи казусу та його нормативного закріплення й зумовлює обрану для дослідження у статті проблему.

Мета статті полягає в теоретично-прикладному аналізі сучасного стану кримінально-правового регулювання казусу в Україні. Із поставленої мети визначимо основні завдання дослідження, які полягають в аналізі сучасного розвитку казусу як кримінально-правового явища через його ознаки, механізм, класифікацію з деякими особливостями кримінально-правового тлумачення.

Отже, предметом дослідження є теоретичне розуміння казусу в кримінально-правовому регулюванні як змістової частини досліджуваного об'єкта, яким є відносини боротьби зі злочинами. У предметній популяризації казусу використано діалектичні, формально-логічні, системно-структурні й інші його методологічні характеристики в процесі об'єктивізації. Гіпотетично він сформульований у змісті ст. 62 Конституції України, яка визначає презумпцію невинуватості й для суб'єктів казусу.

Результати дослідження. В основі будь-якого казусу як події, що складається з передумов та умов, а також самого вчинку (казусна діяльність) людини, котра вчинюється правомірно за обставин, які тягнуть у більшості позитивні, а іноді негативні наслідки. За змістом правової науки, у нашій інтерпретації казусна діяльність розглядається як система юридично виважених, активних, свідомо-вольових дій людини або її бездіяльність (свідомо-вольова відсутність активних дій, так звана пасивність), які реалізуються за сприятливих чи несприятливих умов та обставин, спрямованих на таке: 1) очікуваний правомірно-позитивний, методично правильний результат, зазначений у деяких галузевих теоріях цивільного, сімейного, житлового права тощо; 2) неочікуваний правомірно одержаний негативний результат із тяжкими й особливо тяжкими наслідками, які визначені в теорії кримінального права. Отже, казус (лат. casus) – подія, що настає за волевиявленням особи (суб'єкта казусу) та складається із правомірно вчиненого діяння за наявності сприятливих або несприятливих для результату обставин. Уважаємо, що дуже важливим засобом визнання казусу є процес правозастосування як складова механізму правового регулювання (далі – МПР), у тому числі й казусних відносин.

Сутність МПР, його значення й структурні елементи на сьогодні в загальній і галузевій теорії вивчені достатньо повно (С.С. Алексєєв, В.М. Горшенєв, П.М. Рабинович та ін.), чого не можна сказати про правове регулювання казусних відносин, особливо у сфері кримінального права (зокрема щодо звільнення суб'єкта казусу від кримінальної відповідальності). Обґрунтування цієї наукової й законодавчої недосконалої можна знайти в роботах С.І. Вележева (2000–2005 рр.), який у своєму дослідженні відзначає, що приділяється явно недостатня увага саме питанням співвідношення нормативних і казуальних основ права. Автор підкреслює, що глибинні процеси взаємодії казуального й нормативного правового регулювання залишаються мало вивченими як у методологічному плані через призму фундаментальних категорій філософії «випадковість» – «закономірність», так і на рівні галузей права [4].

І.А. Полонка, позитивно розмірковуючи про нормативність і казуальність права, визначає їхню відмінність: нормативність як визначальна властивість права має загально-

обов'язковий, неперсоніфікований характер, а казуальність – персональний, одиничний, конкретний характер. Ця авторка стверджує, що поняття юридичного казусу корисно за наявності правової норми й, навпаки, правова норма робить казус юридичним; сукупність казусів (випадків) може набувати нормативного характеру, про що свідчить і проаналізований нею практичний досвід (2006–2013 рр.) [5].

У контексті заявлених попередніх досліджень нами доводиться особливість кримінально-правових казусних відносин, що вони виникають на підставі правомірного суб'єктивного вчинку як життєвого факту, де суб'єктивне сприйняття несприятливих обставин є фактором породження негативного результату з тяжкими й особливо тяжкими наслідками. Їх утворення суб'єктом казусу вимагає від держави в особі слідчих і судових органів у кримінальному провадженні здійснити кваліфікацію цього діяння з відмежуванням безвинно вчиненого від злочину та обґрунтувати це у відповідному процесуальному документі.

Необхідність відокремлення казусу від злочину та кращого розуміння його місця серед кримінально-правових інститутів, потребує формулювання його таких ознак, а саме:

– **виважена правомірність діяння** свідчить про адекватність правовим приписам свідомо-вольової активної або пасивної поведінки людини. Її виваженість пов'язана із корисністю за змістом, традиційністю або систематичністю виконання;

– **несприятливі умови й обставини**, у яких реалізується діяння. У кримінальній казусній ситуації, на нашу думку, несприятливі умови й обставини є модулятором перетворення: 1) нейтральних і сприятливих умов і обставин у несприятливі; 2) об'єктивної реальності у суб'єктивно викривлене сприйняття цього випадку; 3) очікуваної позитивної правомірності діяння в суспільну його небезпечність із тяжкими наслідками;

– **негативні тяжкі й особливо тяжкі наслідки** як результат правомірного діяння, що вчинено в несприятливих умовах та обставинах;

– **наявність причинового зв'язку** між звичайним (правомірним) діянням і негативними тяжкими й особливо тяжкими наслідками. При цьому об'єктивна сторона як зовнішній вияв казусу в причиново-наслідкових зв'язках між правомірністю діяння та негативними тяжкими й особливо тяжкими наслідками, одержаними за несприятливих умов і обставин, є квінтесенцію механізму вчинення кримінально-правового казусу. Як приклад можна навести ситуацію із французького фільму «Укол парасолькою», коли головний герой (П'єр Рішар) помиляється дверми в будинку та працевлаштовується не актором, а найманим убивцею. При цьому в момент прийняття замовлення замовник вимагав злочинний результат, а герой йому аргументував у своєму амплуа актора та «запропонованому репертуарі». Дійсно, бувають умови й обставини, коли люди довго розмовляють про різне, а їм здається, що спілкуються, по суті, про одне й те саме. Це є парадоксальна закономірність суб'єктивно викривленого сприйняття об'єктивної дійсності людьми;

– **суб'єктом казусу** є фізична осудна особа, тобто людина, яка розуміє правомірність свого діяння та керує своєю поведінкою в межах суб'єктивно викривленого сприйняття несприятливих умов і обставин, про несприятливість яких вона не здогадується. Наприклад, уже згаданий нами герой фільму (П. Рішар) сприймає замовлення вбивства як працевлаштування на майбутню акторську гру в злодія в перспективній постановці;

– **безвинність учиненого** суб'єктом діяння (деякі науковці називають ексцесом вини) у складі казусу виявляється в його психічному, суб'єктивно викривленому сприйнятті моменту вчинення правомірного діяння з позитивним очікуванням сприятливого результату. У цієї особи й думки немає про злочин і наслідки. Вона не усвідомлює свою правомірну поведінку як злочинне посягання та не передбачає суспільно небезпечних наслідків. Отже, виходячи з таких обставин, ця особа не усвідомлює суспільно небезпечний характер зі свого правомірного діяння, не передбачає суспільно небезпечних (тяжких і особливо тяжких наслідків), виходячи із життєвих обставин, не може їх усвідомлювати й передбачати [3, с. 50–53]. Відомо, що кримінальна відповідальність за невинно завдану шкоду виключається, тому що відсутність будь-якого з елементів складу злочину в діянні особи свідчить про відсутність і самого злочину.

Наведемо хрестоматійний приклад, людина йшла по тротуару в дощ, підсковзнулася й, падаючи, збила з ніг іншу людину, яку в результаті падіння було тяжко травмовано. Той, хто збив з ніг потерпілу особу, не підлягає кримінальній відповідальності через те, що він не передбачав і в момент падіння не міг передбачити, що від цього постраждає інша особа, але відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я, здійснюється за ч. 1 ст. 1195 Цивільного кодексу України в обсязі, визначеному судом, чи домовленістю сторін незалежно від випадковості вчиненого [6].

Звернімо увагу на пропозиції Т.М. Форитор, М.Д. Шаргородского та інших учених щодо введення у кримінальне право терміна «ексцес вини», що, за їхнім твердженням, означає «вихід за межі задуманого» [2]. На нашу думку, тлумачення «меж задуманого» в корені неправильно, воно не дає уявлення про межі реального сприйняття й оцінювання майбутнього негативного результату з тяжкими наслідками, яким передувала правомірна поведінка суб'єкта казусу. Утім можна розглядати ексцес вини як вихід за межі сприйняття й усвідомлення звичайнісінької поведінки, що потягнула негативний результат із тяжкими наслідками від її реалізації при збігу певних обставин. У цьому разі діяння з такими наслідками треба кваліфікувати як ексцес вини й характеризувати як казус.

Подібну випадковість можна простежити у французькій кінокомедії «Бий першим, Фреді!», де пасажери одного літака, маючи схожі валізи, у черзі на митницю зробили їхній непередбачуваний обмін, без умислу щодо посягання на чужу власність з обох боків. Здійснюючи аналіз цього казусу, визначимо, що він як випадок зумовлений системою свідомих-вольових, активних дій, які були зовсім незаплановані й непередбачувані. Їм властиві певні передумови (купівля однакових валіз за кольором, формою, фірмою), а також умови (неуважність, безконтрольність сторін щодо власності), тобто залишення власності без належного догляду в якийсь момент (потрапляння обох валіз на спільну територію транспортування, у певну точку), помилковість за свідомо-вольовою поведінкою кожною стороною (в обранні власної валізи). Після чого настали негативні наслідки різної тяжкості. У зв'язку з цим можна встановити у психічному стані зазначених суб'єктів казусу таку ознаку, як ексцес вини, коли тимчасові неуважність і безконтрольність знівелювали об'єктивність сприйняття обставин із прогностичною оцінкою подальшого негативного результату щодо втрати власності. Констатуємо, що ексцес вини властивий обом сторонам у вигляді неуважності й безконтрольності, у зв'язку з цим постраждали обидві сторони.

Варто відмітити, що розглянутий нами у прикладі ексцес не закріплений КК України. Також він не має стосунку ані до крадіжки ст. 185 КК України, ані до грабежу у ст. 186 КК України, не може визначатися як об'єктивна сторона цих злочинів. За цим казусом явно простежується вихід за межі вини, зокрема сприйняття та усвідомлення корисливості вчиненого. Тому корисливі злочини вчинюються завжди умисно, де вина, мотив, емоційний стан і мета спрямовані на заволодіння чужою власністю в контексті об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину.

С.А. Тарарухін, працюючи над установленням мотиву в кваліфікації злочину, пише, що про казус може йтися тоді, коли діяння особи призвело до шкідливих наслідків, але ця особа не передбачала й у силу конкретних умов у цій ситуації не повинна була чи не могла передбачити, що вони настануть [3, с. 51–53].

Для визначення казусів у кримінальному праві, на нашу думку, треба усвідомити спочатку їхні видові об'єднувальні характеристики, а потім дослідити спільність сформованих груп, що надасть можливість повніше з'ясувати їхній сенс і зміст у кримінально-правовому регулюванні, а головне корисність для кримінології.

У нашій інтерпретації кримінально-правове регулювання являє собою складний юридичний вплив кримінально-правовою нормою Загальної частини КК України на суспільне відношення, з метою одержання суб'єктами прав та обов'язків при задоволенні власних інтересів, як результат їхньої проспективної кримінальної відповідальності. Ретроспективна кримінальна відповідальність настає в разі реалізації норм-заборон Особливої частини КК України. При чому й у першому випадку, й у другому згадана реалізація має змістовність,

повноту, достовірність і практичну значущість тільки в разі забезпечення цього регулювання нормами кримінального процесу в кримінальному провадженні.

Отже, кримінальне провадження в зазначених випадках є певним чином процесуально відокремленим, уособленим явищем, яке характеризується процесуальними заходами і завершеністю дій, що застосовуються спеціально уповноваженими органами та особами на фаховому рівні у сфері реалізації кримінального (матеріального) й кримінального процесуального права, результати якого формуються у відповідне процесуальне рішення. Це рішення, тобто вирок, є одержаним результатом кримінально-правової кваліфікації та реального застосування норм КК України та КПК України.

Із вищезазначеного можна спрогнозувати, що казус, якщо він тільки є в теоретичному обґрунтуванні науковців, без нормативного вираження фактично реалізуватися не може, тобто виступає в якості правового гасла. Тому кожна теорія, у тому числі й кримінально-правова про казус, повинна мати, на нашу думку, систематизовані знання:

– кримінально правова теорія казусу являє собою об'єктивно наявні знання про поняття, принципи, ознаки, класифікацію, форми та зміст вияву казусу в науці кримінального права. Його нормативно-правову модель і закріпленість у КК України та процесуально-правову завершеність реалізації;

– тема «Казус к кримінальному праві України» є елементом пізнання навчальної дисципліни кримінального права, де розкриваються й проходять апробацію наукові знання про казус, його поняття, принципи, ознаки, форми, функції, порядок реалізації, імплементацію та стандартизацію з міжнародного і Європейського права в законодавство України тощо [7; 8];

– практика реалізації кримінально-правової теорії казусу в кримінальному процесуальному провадженні повинна бути адаптованою для застосування з обґрунтуванням казусального тлумачення в постановах Пленуму Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду з цивільних та кримінальних справ.

Отже, кримінально-правова теорія казусу нами розуміється як підсистема знань у науці кримінального права, теоретична апробація в навчальній дисципліні та на практиці у кримінальному процесуальному провадженні, що спрямована на результативність слідчої й судової практики, із заходами забезпечення якої повною мірою реалізуватимуться матеріальні норми кримінального права як внутрішньої форми КК України.

Утім кримінальний процес як навчальна дисципліна посідає провідне місце в професійній підготовці правників різної спеціалізації (слідчі, дізнавачі, прокурори, судді, адвокати тощо). Для фахівця-правника глибоке вивчення кримінального процесуального права та теорії кримінального права – одна з основних умов успішної роботи на вищезгаданих посадах. Як нам видається, саме практики повинні сформулювати для законодавця запит щодо нормативного закріплення казусу в КК України.

Уважаємо, не потрібно оминати увагою й класифікацію кримінально-правових казусів, яка можлива за такими критеріями:

– за поведінкою суб'єкта казусу та способами правомірної взаємодії з охоронюваним КК України об'єктом;

– за суб'єктом казусу, його віковими, статевими, професійними, діловими ознаками, у тому числі деліктоздатністю й осудністю, а також поєднання в одній особі безвинно діючої та потерпілої;

– за негативними наслідками казусу матеріальними (майновими, фізичними), моральними, розміром зазначеної шкоди, нещасними випадками в разі наявності групових і масових постраждалих;

– за ексцесом вини і ступенем виходу за межі усвідомлення вчиненого.

Розгляд кримінально-правової теорії казусу (суб'єктивного випадку) сприяв з'ясуванню видових угруповань казусів у кримінальному праві для ефективного їх обліку в кримінології за кількісними, якісними характеристиками й розміром матеріальної (майнової та фізичної) шкоди, у тому числі нещасних випадків зі смертельними наслідками.

Отже, кримінально-правова теорія казусу є історичним процесом набуття об'єктивно наявних знань з обґрунтування кримінально-правового захисту прав і свобод людини в сучасному кримінальному провадженні із професійною кваліфікацією правомірної поведінки, яка за певних несприятливих умов і обставин перетворюється на безвинне спричинення негативних (тяжких та особливо тяжких) для держави, суспільства й конкретної особи наслідків.

Отже, казус є суб'єктивним випадком або вчинком, пов'язаним із самостійним психічним ставленням особи в ексцесі вини до правомірності своєї поведінки та суспільно небезпечних наслідків, зумовлених суб'єктивними (психічними й фізичними) особливостями особи, які можуть виступати передумовами та умовами казусу. До таких особливостей зараховуємо неухважність особи, її довірливість, сором'язливість, боягузтво, слабкість інтелектуальних здібностей, хворобливий стан (глухуватість, підсліпуватість, карликовість, гігантизм) тощо. У деяких суб'єктивних випадках настання кримінально-правового казусу фігурує відсутність людських властивостей. Наприклад, брак необхідних знань, умінь і навичок, життєвого та професійного досвіду, плановості й контролю в життєвому процесі.

Висновки. Розкривши в теоретичному аспекті питання кримінально-правового регулювання казусу, акцентуємо увагу на одержаних результатах, зокрема механізм учинення кримінально-правового казусу має зовнішній вияв у причиново-наслідкових зв'язках між правомірністю діяння суб'єкта казусу та негативними тяжкими й особливо тяжкими наслідками, які одержані за несприятливих умов і обставин. При цьому несприятливість умов і обставин є модулятором перетворення: 1) нейтральних і сприятливих умов та обставин у несприятливі; 2) об'єктивної реальності в суб'єктивно викривлене сприйняття цього випадку; 3) очікуваної позитивної правомірності діяння в суспільну небезпечність із тяжкими та особливо тяжкими наслідками.

Водночас варто відмітити, що окреслені перспективи вдосконалення кримінально-правового регулювання казусу через формулювання його сенсу й змісту у КК України потребують подальшої наукової деталізації.

Список використаних джерел:

1. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій / упоряд. Т. Яблонської. – К. : Сфера, 1999. – 342 с.
2. Форитор Т.М. Випадок (казус) як кримінально-правове явище / Т.М. Форитор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13_NPN_2010/Pravo/65981.doc.htm.
3. Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления / С.А. Тарарухин. – К. : Вища школа, 1977. – 152 с.
4. Вележев В.И. Нормативность и казуальность права: Теоретико-методологический и сравнительно-правовой анализ : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.И. Вележев. – СПб., 2005. – 339 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/normativnost-i-kazuálnost-prava-teoretiko-metodologicheskii-i-sravnitelno-pravovoi-analiz#ixzz3iFPjd0em>.
5. Полонка І.А. Нормативність та казуальність права: теоретико-порівняльний аналіз / І.А. Полонка // Митна справа. – 2013. – № 1. – С. 14–19.
6. Цивільний кодекс України. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 432 с.
7. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T141678.html.
8. Про план заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-implementaciyu-ugodi-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-z-od-doc203061.html>.

